

MARTON JÓZSEF

MAGYARORSZÁG KÉPE ÉS MEGÍTÉLÉSE
Enea Silvio Piccolomini élelművében

Az utóbbi egy-két évtized reneszánsz kutatása egyik új szemléletet tükröző törekvéseként Európa középső, „Alpokon túli” részén foglalkozik a korszakkal, kiemelten is annak politikai, társadalmi vetületével. A kutatás ezen új iránya a 15. századi Európa egészére kiterjedő kulturális egységben egy olyan modernizációs folyamatot lát, amely az alacsonyabb fejlettségű régiókat a magasabb szintet képviselőkhöz emelte.¹ E kulturális fölzárkózás annak az Itáliából Európa minden vidékére eljutó humanista gondolatnak köszönheti létét, amelyet a humanisták egy sajátos értelmiségi csoportja közvetített. Ők azok, akik mint titkárok, kancellárok egyházi, illetve világi fejedelmi udvarokban teljesítettek szolgálatot, egyszerre nyitva kaput a humanista műveltségnek és vállalva részt a nagypolitikában.² Minthogy pedig az a réteg, amely Közép-Európában e humanista élet-eszmény befogadója lett, jellemzően a társadalom vezető csoportját alkotta, hiszen itt elsősorban magas rangú egyháziakról és a királyi udvar tisztviselőiről van szó, remek lehetőségük nyílt ezen itáliai humanistáknak arra, hogy újszerű eszméiket a leghatékonyabb úton, a legerősebb politikai és társadalmi támogatás mellett terjesszék. Itt kapcsolódott össze az itáliai reneszánsz és a közép-európai államok érdeke: egyiknek eszméi hirdetése, másiknak országa fölzárkóztatása.³ Ennek az „összeurópai” kapcsolatnak

¹ August BUCK, *Überlegungen zum gegenwärtigen Stand der Renaissanceforschung* = A. B., *Studia humanitatis*, Wiesbaden, Akademischer Verlag, 1981, 68–93; Erich MEUTEN, *Das 15. Jahrhundert*, München, Oldenbourg, 1984, 90 skk, 98, 109; Winfried EBERHARD, *Grundzüge von Humanismus und Renaissance: ihre historischen Voraussetzungen im östlichen Mitteleuropa* = *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*, Hrsg. Winfried EBERHARD, Alfred STRNAD, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1996 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 28), 1–21; Winfried EBERHARD, Alfred STRNAD, *Renaissance und Humanismus in Ostmitteleuropa vor der Reformation: Eine Zusammenfassung* = *uo.*, 323.

² Paul Oskar KRISTELLER, *Renaissance Thought and its Sources*, New York, Columbia University Press, 1979, 93.

³ August BUCK, *Humanistische Lebensformen: Die Rolle der italienischen Humanisten in der zeitgenössischen Gesellschaft*, Basel–Frankfurt, Helbing & Lichtenhahn, 1981 (Vorträge der Aeneas-Silvius-Stiftung, 18), 14–15; ill. erre az érdekközösségre Uő., *Humanistische Bildung: Enea Silvio Piccolomini an Herzog Sigismund von Österreich* = A. B., *Studien zu Humanismus: Gesammelte Aufsätze, 1981–1990*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991 (Wolfenbütteler Abhandlungen, 11), 156. A humanisták és a politikaelmélet sajátos kapcsolatához: *uo.*, 21–24. Magyarországra vonatkozólag: EBERHARD–STRNAD, *i. m.*, 318 skk.; RITÓK–SZALAY

egyik legvilágosabb és legsokoldalúbb példáját az az Enea Silvio Piccolomini nyújtja, aki egyrészt 13 éves bécsi udvari szolgálata alatt (1442–1455) e térség egyik legavatottabb ismerőjévé vált, s akinek másrészt a történettudomány nem kisebb érdemet tulajdonít, mint éppen az Európa-fogalom bevezetését a köztudatba.⁴ Érdemes lesz tehát Magyarország korabeli képét egyfelől egy olyan európai léptékű politikus, kultúremler szemüvegén keresztül vizsgálni, mint Piccolomini; másfelől pedig az európai történelem egyik olyan kivételes időszakában, amely a középkori magyar állam reneszánszának kezdete, sőt a nyugati államokhoz történő fölzárkózásának mind politikai, mind kulturális értelemben egyik legsikeresebb korszaka.

Piccolomini életművének első tudományos igényű vizsgálata óta, azaz immár másfél évszázada egyértelmű a reneszánszkutatás álláspontja, miszerint Piccolomini azzal, hogy más humanistához alig mérhető politikai tapasztalatát beépítette humanista munkásságába, új tartalommal töltötte meg a humanizmus irodalmát, s így egyedi helyet szerzett magának.⁵ Ez mindenekelőtt leveleire igaz, ahol egyszerre nyílt lehetőség hitet tenni a humanizmus jelentette új kulturális, szemléletbeli fölfogásról, illetve állást foglalni politikai kérdésekben. Azaz ez az a műfaj, amely egyszerre irodalmi és politikai. Magyar-ságképeinek alakulását is leghívebben levelei tükrözik, hiszen mindenféle, úgy diplomáciai, mint irodalmi kapcsolattartás elsősorú eszközeként Piccolomini is a levelezést használta; s úgyszintén levelekként maradt az utókorra ismert beszédeinek jelentős része is.⁶ Leveleivel egy helyen kell említeni történetírói munkásságát, mellyel az utókor sze-

Ágnes, *Der Humanismus in Ungarn zur Zeit von Matthias Corvinus = uo.*, 160–161, 167; Alfons LHOTSKY, *Aeneas Sylvius und Österreich*, Basel, Harrassowitz, 1965, 24.

⁴ „In seinen Türkenreden hatte E. S. Europa zum Identifikationsbegriff geformt”. Harald DICKERHOF, *Aeneas Sylvius Piccolomini = Historikerlexikon von der Antike bis zur Gegenwart*, Hrsg. Rüdiger vom BRUCH, München, Beck, 2002, 253; ill. „Piccolomini who would introduce the word »European«, meaning Christian into the Latin language of his day”. *The New Cambridge Medieval History*, VII, ed. Christopher ALLMAND, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 839. Mérvadó, amint maga a reneszánszkutatás atyja, Burckhardt jellemzi egy helyen Piccolominit: „Aeneas Sylvius eine der wichtigste Stimme der Zeit. Man könnte ... wohl dabei gestehen, daß in wenigen anderen das Bild der Zeit und ihrer Geisteskultur sich so vollständig und lebendig spiegelte, daß wenige andere dem Normalmenschen der Frührenaissance so nahe kommen.” Jacob BURCKHARDT, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1922, 222.

⁵ Georg VOIGT, *Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, II, Berlin, de Gruyter, neugedruckt 1967, 249, 277–278; Uö., *Die Wiederbelebung des klassischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus*, II, Berlin, Reimer, 1881, 433; Ludwig von PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, II, Freiburg, Herder, 1925, 14–15; Josef WORSTBROCK, *Aeneas Sylvius Piccolomini = Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, Hrsg. Reuchart VON SALZBURG, Berlin, 1989, VII, 635. Vö. Gerhard KALLEN, *Aeneas Sylvius Piccolomini als Publizist in der Epistola de ortu et auctoritate imperii Romani*, Köln–Stuttgart, 1939, 34; Arnold ESCH, *Enea Silvio Piccolomini als Papst Pius II: Herrschaftspraxis und Selbstdarstellung = Lebenslehren und Weltentwürfe im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*, Hrsg. Hartmut BOOCKMANN, Bernd MOELLER, Karl STACKMANN, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, 114 skk.

⁶ Vö. EBERHARD, *i. m.*, 19; LHOTSKY, *i. m.*, 24. Leveleinek elsősorú gyűjteménye: *Der Briefwechsel des Aeneas Sylvius Piccolomini*, Hrsg. Rudolf WOLKAN, Wien, Hölder, 1909–1918 (*Fontes Rerum Austriacarum*, 61, 62, 67, 68, a továbbiakban: FRA). Vitéz Jánoshoz címzett levélként maradt fent például a regensburgi gyűlésen tartott: FRA 68, ep. 191.

mében a legnagyobb tiszteletet vívta ki magának, és pedig több okból is. Egyrészt utolsó, részben befejezetlen alkotásával, a *Commentariival* messze kiemelkedett a jelenkor eseményeit általában megrendelésre lejegyző humanista történetírók közül,⁷ másrészt az akkor ismert világ leírásával, a *Cosmographia* című művével azért, hogy abból mindenféle csodás, legendás elemet kizárt, mindent alapos megfigyelésnek és kritikának vetve alá,⁸ a maga nemében példaértékű és tipikusan humanista történeti-geográfiai művet hagyott az utókorra; harmadrészt pedig a *Historia Austrialis* (vagy más néven a *Historia Friderici III. imperatoris*), illetve a *Germania* című történeti munkáinak megírásával azok egyike, akik először foglalkoztak az újkorban más népek történetével, s így nagyban hozzájárult ahhoz, hogy korának egész Európája képet kapjon saját országairól.⁹ E jelentőségét összegezve joggal állítja a kutatás, hogy szellemi tevékenysége nyomán általában véve a humanista műveltség nagy, Alpokon túli hirdetőjeként új fejezetet nyitott nemcsak „Németország”, hanem egész Közép-Európa kultúrtörténetében.¹⁰ Éppen ezen érdemei miatt joggal tarthatjuk Piccolominit mérvadónak Magyarország 15. századi képének és megítélésének vizsgálatára során.

⁷ VOIGT, *Die Wiederbelebung...*, i. m., II, 506; Gerhard BÜRCK, *Selbstdarstellung und Personenbildnis bei Aeneas Silvius Piccolomini*, Basel–Stuttgart, Helbing & Lichtenhahn, 1956, 9.

⁸ BÜRCK, i. m., 107; LHOTSKY, i. m., 41; valamint Eric COCHRANE, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, 45; Paul Oskar KRISTELLER, *Humanismus und Renaissance*, II, München, Fink, 1975, 19, 250.

⁹ Vö. WORSTBROCK, i. m., 655.

¹⁰ Ahogyan ezt az utókortól elnyert kitüntető címei is jelzik: „unter den Deutschen der Apostel des Humanismus”: VOIGT, *Die Wiederbelebung...*, i. m., II, 279; ill. Uö., *Aeneas Silvius de' Piccolomini...*, i. m., II, 351; „Vater des deutschen Nationalseins im 15. und 16. Jahrhundert”: Berthe WIDMER, *Aeneas Silvius Piccolomini: Papst Pius II. Biographie und ausgewählte Texte aus seinen Schriften*, Basel–Stuttgart, Schwabe, 1960, 92; „praeceptor Austriae”: LHOTSKY, i. m., 34; „Aeneas Közép-Európa humanistája”: HUSZTI József, *Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában*, EPhK, 1919, 238. Vö. „Eigentlicher Humanismus ist... vor Silvio in Wien nicht nachzuweisen”: Karl GROSSMANN, *Die Frühzeit des Humanismus in Wien bis zu Celtis Berufung 1497*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 1929/2–3, 177, 190; Alfred STRNAD, *Die Rezeption der italienischen Renaissance in den österreichischen Erbländern der Habsburger = Die Renaissance im Blick der Nationen Europas*, Hrsg. G. KAUFFMANN, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 9), 148. Ezt bizonyítja Paul Weinig kimutatása is, aki a Piccolomini-kéziratok és -nyomtatványok lajstromba vételének munkáját vállalta magára. Kutatásai szerint a 15. században az itáliai humanista szerzők közül Piccolominit olvasták és fordították a legtöbbet német földön. Paul WEINIG, *Aeneas Silvius Piccolomini: Studien zur Rezeption eines humanistischen Schriftstellers in Deutschland des 15. Jhs.*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998, 4. Ezen túl Piccolomini németországi recepciójához: „...Piccolomini in der 2. Hälfte des 15. Jhs. in Deutschland der einflussreichste Autor war... keiner, der in Deutschland eine ähnliche lebhaft und alle Leserschriften erreichende Verbreitung gehabt hätte, und stärker, als jeder deutsche Autor wirkte er als bewegende Größe des literarischen und intellektuellen Prozesses.” WORSTBROCK, i. m., 660 skk. A német „nemzeti” öntudatra gyakorolt hatásához: GROSSMANN, i. m., 194. Vö. KRISTELLER, *Humanismus...*, II, 269. Végül, hogy egy magyar példára is hivatkozzam, álljon itt a Piccolominit követő generáció elsőszámú magyar történetírójának, Thuróczyinak a példája, akinek Mályusz kutatása alapján Piccolomini az egyik fő forrása: MÁLYUSZ Elemér, *A Thuróczy-krónika és forrásai*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1967, 110–112, 122, 125.

Magyarságképek általános jellemzése

Ahogy Piccolomini pályafutása során humanista és politikusi mivolta elválaszthatatlanul összekapcsolódott egymással, úgy magyarokról alkotott képét is e két aspektusból, egyfelől irodalmi-történeti, másfelől politikai tevékenysége alapján tartom érdemesnek elemezni. Mivel e két szempont együttes bemutatása túlnőne a tanulmány keretein, e helyen csak röviden térek ki Piccolomini magyarságról szerzett ismereteinek tudós vonatkozásaira, amelyek ugyan a politikai vonásokhoz képest lényegesen kisebb hatást gyakoroltak, mégis fényt vetnek azokra.

Magyarságképek e részletéhez azokat az adatokat sorolom, amelyeket Piccolomini a magyarság rég-, illetve közelmúltjáról részben továbbadott, részben újszerűen kiemelt. E megkülönböztetést azért kell tenni, mert míg a magyarság eredetének és a hun–magyar rokonságnak a kérdését vagy az ország jelenkorig tartó történelmét bizonyítható módon történetírói elődeinek munkáit is fölhasználva taglalta, addig számos esetben foglalkozott olyan kérdésekkel is, amelyek forrásai után kutatva sem a középkori európai, sem a magyar történetírásban nem találni biztos fogódzót. Mert ahogyan a szkíta-toposz, ezen belül is Szkítia fekvése főként Iordanes nyomán, vagy a vadság-, az „immanitas”-kép Solinustól Reginón át Freisingi Ottóig a hunokról az avarokon keresztül a magyarokra szállva a késő ókor óta öröklődik az európai történetírásban, ugyanúgy a kalandozások korának bemutatásában is támaszkodni látszik Piccolomini elődeire.¹¹ Ezzel szemben viszont nincs egyértelmű nyom Piccolomininek a magyar őshazáról szerzett ismeretei felé, ahol egy szkítiai magyar őshaza létezéséről számolt be, illetve arról, hogy ott még a 15. században is éltek a magyarokkal rokon népek. Ennek a korabeli Európában mindenképpen újdonságnak számító információnak az első és részletes leírása itt, Piccolomininél olvasható.¹² Ami aztán a magyar közelmúltat illeti: átvizsgálva a szóba

¹¹ Már csak azért is gondolhatunk joggal az elődök írásaira, köztük magyarokra is, mert azokra leveleiben maga is tett utalást. Például így írt 1445-ben Széchynek küldött levelében: „dicam, me legisse historias vestras”, vagy ugyanitt: „apud historicos veteres reperi”, FRA 61, ep. 189. Arra pedig, hogy egész hivatali ideje alatt külön foglalkozott a magyarok történetével, szintén ő maga utalt 1453-ban V. László titkárához, Liszti Miklóshoz írt levelében: „petebam commodari mihi historiam Hungaricam”, FRA 68, ep. 73, p. 144.

¹² I) „Ferunt et Hungaros, qui Danubii ripas incolunt, Scytharum genus esse, non quasi ab Hunnis ortos... sed ab aliis Hungaris... populos in Asiatica Scythia, non longe a Tanai sedes habuere.” *Asia*, cap. 29 = PICCOLOMINI, *Opera que extant omnia*, Basiliae, Frankfurt, 1967 (a továbbiakban: *Opera omnia*), 307. Mivel Piccolomini itt Iordanes egy helyére hivatkozik, ezeket a magyarokat az eredeti szöveghely alapján a hunogorokkal (szavárdokkal) kell azonosítani. A Iordanesre történő hivatkozás uo.: „ab aliis Hungaris, quorum Iordanes meminit, qui Nothos eos dicit, suo tempore fuisse, propter commercium pellium Mardurmarum”. E magyarok „Nothi”-nak nevezése elsőre zavaró, sőt megállapításomat meg is cáfolhatná, azonban ha összevetjük az eredeti Iordanes-hellyel: „Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium” (*De origine actibusque Getarum*, cap. 5), látható, hogy félreértelmezésről van szó, valószínűleg a hagyományozás tévesztett.

II) „... extat adhuc non longe ab ortu Tanais altera Hungaria nostra huius de qua sermo est mater, lingua et moribus pene similis... haec Christi cultrix, illa ritu barbarico vivens serviat idolis.” *Europa*, cap. 1 = Aeneae Sylvii PICCOLOMINEI postea PII II papae *Opera geographica et historica*, Helmstadt, 1707 (a továbbiakban: *Opera Helmstadt*), 220.

jöhethő középkori elbeszélő forrásokat – mind a nyugatiakat Reginótól Freisingi Ottón át Biondóig, mind a magyarokat Anonymustól Kézain keresztül a *Képes Krónikáig* –, leg-
alább öt olyan egyedi elemre lehet bukanni Piccolomininél, amelyek e forrásokban
egyáltalán nem vagy ilyen formában nem kerülnek elő: így a Szentkorona legitimitást
biztosító tekintélyéről,¹³ valamint a magyar trónöröklés rendjéről szóló beszámoló;¹⁴
aztán a székelységnek,¹⁵ illetve a Szepességnek föltűnően részletes leírása,¹⁶ továbbá
a magyar–német ellenségeskedés rendszeres megemlézése;¹⁷ de igen egyedi az is, ahogyan
a Magyar Királyság területét körbehatárolja.¹⁸

III) „Nos compertum habemus ultra Tanaim, non procul a fontibus eius, in Asiatica Scythia populos usque hodie reperiri, qui Hungari appellantur, quorum sermo nihil ab eo differt, quo circa Istrum habitantes utuntur. Illi parentes horum se dicunt, deosque more gentilium et idola colunt, ritumque barbarico ac propemodum ferino vitam agunt.” PII SECUNDI Pontificis Maximi *Commentarii*, ed. Ibolya BELLUS, Iván BORONKAI, Bp., Balassi, 1993 (a továbbiakban: *Comm.*), 580.

¹³ „Stephanum... cui... Romanus pontifex coronam miserit gemmis et auro preciosam, quae usque hodie quasi sacra servatur; nec Hungari verum existimant suum regem esse, nisi qui ea fuerit coronatus”, s tezi még mellesleg hozzá: „tanta vis superstitionis est”, *Comm.*, 581; ill. „coronam, quam sacram appellant”, *Europa*, cap. 1 = *Opera Helmstadt*, 220.

¹⁴ „...aut successioni locus est apud Hungaros aut electioni... mihi tamen... succedere patribus apud Hungaros in regno filios injussu populi dicunt.” FRA 68, ep. 177, p. 344.

¹⁵ A székelyek ősi mivoltára: „Hungarorum vetustissimi creduntur” ill. „veros esse Hungaros dicunt”, s tezi hozzá egyúttal: „primi qui ex Hungaria veteri in hanc provinciam venerit” vagy amott „quorum parentes primi ab antiqua Hungaria profecti fuerint”; pogányságukra: „nec mores preter cultum religionis mutaverint”; külsejükre ill. tulajdonságaikra: „genus hominum pauper, lacerum et nudum” ill. „nobiles appellantur et concurrentes invicem, alter alterum generosum dominum salutant”, erkölcsi ítélettel egészítve ki: „genus hominum... verum superbum et arrogans. Solos se ex Hungaris nobiles putant, et se ipsos salutant dominos”, jöllehet „agros colunt”, ami igencsak érthetetlen lehetett egy középkori nemesi (nobilis) életmódot ismerő embernek; jogállásukra: „nec tributa pendunt, nisi quo anno rex Hungariae coronatur... quot patres familias, tot boves regi” (valószínűleg az ökörsütésnek nevezett székely adófajta) ill. „tributa nulla pendunt, nisi regie coronationis assint solemnia; tunc, quot sunt patres familias, tot boves regi donant”, hanem: „iussi vero in bellum exire nisi pareant, capitali poena plectuntur, bona fisco applicantur” ill. finomítva: „intra regni limites sine stipendio militant, exire non compelluntur”. Az idézetek: *Europa*, cap. 2 = *Opera Helmstadt*, 226–227; ill. *Comm.*, 581.

¹⁶ „...in hac parte Hungarie, que Gepidarum fuit, adhuc territorium est, quod Sepusium appellant pro Gepudio, ubi aque rivus habetur, in quo mersa ferri materies in cuprum vertitur. Gleba illic frumenti ferax, auri et argenti divites vene, multum pecoris, aer salubris, terra optimis comparanda, nisi sua se ubertate corrumpet.” FRA 68, ep. 109, p. 191; ill. „quae trans Danubium in septentrionem porrigitur et nunc Sepusium vocant, olim Gepidae consedere.” *Europa*, cap. 1 = *Opera Helmstadt*, 226.

¹⁷ Pl. az 1440. évi budai zavargásokról: „Albertum... nec amabant (sc. Ungari) Teutonicum, praesertim Ungari sermonis nescium”, *Vita Alberti Romanorum ac Hungariae Regis = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. Georgius FEJÉR, XI, Buda, 1844, ep. CCIX, 393; ill. „Teutonicum nomen exosum”, *Europa*, cap. 1 = *Opera Helmstadt*, 221. Erről ír egy 1445-ben kelt levelében, ahol az Ulászló halála után beállt trónviszály ügyében részben a magyarok németgyűlöletével magyarázza, miért keresnek egyes vezető magyar férfiak másik királyt Lengyelországban: „Teutonici nominis odio”, FRA 61, ep. 192, p. 563. Az 1453-as év újabb trónkérdése és a magyar–osztrák béke ügyében a tárgyalások eredménytelenségéhez: FRA 68, ep. 97, p. 171. „Australes... cupiunt pacem, Hungari alieni sunt”, *uo.*, ep. 107, p. 187; „Australes pacis cupidi sunt, Hungari contra”, ep. 112, p. 206; „nam licet Hungari tenere conventa nolint... Australes autem libenter pacem tenerent”, ep. 114, p. 217; majd a béke megkötése után „pacem habemus sed incertam” ill. „Hungari... secuti tamen naturam suam, apud quos nihil est fide levius, cum Australibus amicitiam faciunt.”

Mindezek után tehát fönnáll a kérdés: honnan merítette Piccolomini információinak egy jelentős részét, ha azok sem az európai, sem a magyar történetírásban nem lelhetők föl? Véleményem szerint e pontnál találkozik a tudós humanista és a politikus Piccolomini, azaz ahogyan fönt elindultam: az irodalmi-történeti és a politikai aspektus Piccolomini magyarságképében. Ami ugyanis a történeti forrásokhoz képest újdonság nála, azt a bécsi udvarban eltöltött kancelláriai szolgálata, személyes politikai tapasztalatból szerzett ismeretei minden esetben kiválóan magyarázzák.

Már a hun–magyar rokonság kapcsán megfigyelhető, hogy Piccolomini az őt megelőző korszak történeti hagyatékát csak igen megrostálva használta, sőt érezhetően csak azt írta le meggyőződéssel, amit saját tapasztalata alapján is bizton állíthatott.¹⁹ Ehhez a

Historia Austrialis = Opera Helmstadt, 173. Egy 1685-ös szövegkiadás (Argentorati) tartalomjegyzékében ezt a részletet enyhe túlzással a következő szavakkal jelzi: „Hungarica fides pro Punica proverbialiter usurpatur, quia contra datam fidem agunt.” *Historia Austrialis*, 91.

¹⁸ I) „...a fluvio Leycha usque Savum, Danubium transgressa ad Polonos usque et quae quondam arva tenuere Gepidae Dacique possident... imperium gentis Hungariae multo latius est quam ipsa Hungaria. Nam et Dalmatae, quos Sclavos, Illirii quos Bosnenses, Triballi seu Mysii, quos tum Servios, tum Rascianos appellant: et Getae, quos partim Valachos, partim Transylvanos nominant, Hungarorum imperium subierunt”, *Europa*, cap. 1 = *Opera Helmstadt*, 219. Ide kapcsolódik Piccolomini jelentősége Pannonia és Hungaria fogalmának tisztázásában (vö. Tibor KLANICZAY, *Die Benennungen „Hungaria” und „Pannonia” als Mittel der Identitätsuche der Ungarn = Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn*, Hrsg. Tibor KLANICZAY, S. Katalin NÉMETH, Paul Gerhard SCHMIDT, Bp., Balassi, 1993, 101), ami egyúttal azt is mutatja, mennyire szem előtt tartotta az antik metódus használatakor is a jelen kor – politikai – valóságát, megfelelően ezzel a modern történelemfölfogást jelentő humanista szemléletmódnak: „nonnulli Pannoniam vocant tanquam Hungari Pannoniorum loco successerint: verum neque Hungaria Pannoniae terminos implet, neque illa tam lata olim fuit, quam nostra aetate Hungaria.” Uo.

II) „...a Constantinopoli marique Pontico usque in Austriam et a Polonia usque in sinum Adriaticum protenderetur, in cuius ventre septem amplissima regna claudebantur, quae a corona Hungariae tanquam feuda dependebant, ut merito quidam non tantum regem sed archiregem Hungariam habere dixerint”, FRA 61, ep. 189, p. 550. Vö. „a regno Polonie usque in Dalmatiam et Adriaticum pelagus protenderetur, rursusque ab Australibus Moravisque gentibus ad Euxinum mare pertingeret.” *Comm.*, 580. Leginkább ennél a pontnál kell megemlíteni Piccolomini egy kis megjegyzését a dicső magyar múlt az 1453-as bonyodalmak felől visszatekintve: „sic Hungaria per se misera est, cuius olim fuit vicinis afferre miseriam.” FRA 68, ep. 147, p. 272.

III) „...septemque regna sub uno concluderet (linguas plures dissonasque complexum) Cloatini, Dalmate, Bosnenses, Servienses, Rasciani, Bulgari – quos Mysos vocaverunt prisci – (Sclavonico sermone utuntur), Valachi (corrupto Italico), Transilvani (Theutonico).” *Comm.*, 580; ill. a kétfajta meghatározás: „Pars citerior Pannonia quondam fuit a Superiori Mysia usque Noricum intra Danubium et Illyridem sita. Partem ulteriorem Gepidae tenuerunt et alia Sarmatorum barbarorumque nomina” illetve „a regno Polonie usque in Dalmatiam et Adriaticum pelagus protenderetur, rursusque ab Australibus Moravisque gentibus ad Euxinum mare pertingeret.” Uo.

¹⁹ Piccolomini több helyen foglalkozik a hun–magyar rokonság kérdésével, mérvadóan önéletrajzában tett megjegyzését tekinthetjük, amelyben kételyeit fejezi ki történetírói elődeinek megállapításaival szemben, mintegy utalva arra, hogy csak annyit fogad el, amennyit biztosan tud a saját tudása alapján: „Hungariam nonnulli quasi Hunariam et Hungaros pro Hunis dictos putant, tanquam Hunorum reliquiae ad aetatem usque nostram perduraverint. Nos compertum habemus ultra Tanaim... populos usque hodie reperiri, qui Hungari appellantur...” *Comm.*, 580. De ugyanezt a szemléletmódot sugallja a vadság kapcsán ugyanitt tett megjegyzése, miszerint „Hungari... humanis vesci carnibus crederentur”, azaz továbbadja az elődök véleményét, de nem feltétlenül mint biztos tudáson alapuló tény.

fölfogáshoz illenek történetírói tevékenységének elismert sajátosságai: kiemelkedő érdemei az emlékirat-irodalomban, a világ történéseinek az egyéni látásmód szerinti megörökítésében, illetve a szigorú tudományosság, a mindenféle látványos, de józan ésszel nehezen elképzelhető elem kizárásában. De ugyanígy erre utal az a tény, ami miatt többek között nehéz következtetni történeti forrásaira, hogy közléseinek messze legnagyobb része a jelenkor magyar eseményeire vonatkozik.²⁰ Éppúgy ezt erősíti az is, hogy a magyar őshaza létéről sem csak történeti munkákból tudhatott, hanem talán sokkal inkább aktuálpolitikai eseményekből. A korszak egyik pápája ugyanis, IV. Jenő missziót szándékozott küldeni e területre.²¹ Ide kapcsolódik az is, hogy Biondo munkájából éppen a harmadik, azaz a jelenkort tárgyaló decast nem foglalta össze kivonatában, az *Epitomé*-ban, föltehetőleg azért, mert ezeket az idöket („aetas nostra”) a maga személyes ismeretei alapján írta le az úgyszintén 1463-ban fölvállalt memoárjában, a *Commentari*iban.²² Továbbá az sem véletlen, hogy e kérdésben oly nagy tekintélyű történész, mint Áldásy Antal sem tudott mást megállapítani Piccolomini erre vonatkozó forrásai után kutatva, mint hogy a Freisingi Ottó korát követő mintegy 300 évet Piccolomini egyszerűen forrás nélkül jegyezte le.²³

Ez a megállapításom akkor is megállja a helyét, ha azt az öt kiemelt elemet vesszük szemügyre, amelyeket e kérdés tisztázásában kulcsfontosságúnak tartok. Mindegyik esetében ugyanis határozottan ki lehet jelteni, hogy Piccolomininek 13 éves ausztriai tartózkodása során, saját politikai tevékenysége kapcsán, azaz személyesen alkalma volt ezekkel a részletekkel behatóan megismerkednie. Hogy sorba vegyük azokat: épp Piccolomini bécsi évei alatt vált a szent korona sorsa, különösen pedig annak királyi legitimitást biztosító hatalma ismét döntő politikai kérdéssé az Albert halálát követő utódlási viszály nyomán. Sőt minden bizonnyal Piccolomini saját szemével is láthatta a koronát, amelynek nemcsak politikai súlyáról, hanem konkrétan díszítéséről is szólt a

²⁰ Ha például a *Commentarii* magyar fejezetét (XII, 16) tekintjük, a múlt és a jelen leírt eseményeinek az aránya 1:5.

²¹ Vö. MÁLYUSZ, *i. m.*, 122; ill. BENDEFY László, *Aeneas Silvius Piccolomini magyarjai*, Bp., Cserépfalvi, 1938, 1.

²² Vö. Ulrich MUHLACK, *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung*, München, Beck, 1991, 202; ill. VOIGT, *Die Wiederbelebung...*, *i. m.*, II, 321. Ezt látszik erősíteni az itt szóba jövő két mű, az *Epitome* mint a múltat, ill. a *Commentarii* mint a jelenkort bemutató munka megírásának ideje, pontosabban szólva egybeesése. WORSTBROCK ugyanis (*i. m.*, 659) e két munkát egyaránt az 1463. évhez köti. Kézenfekvő a föltevés: egy határozott koncepció alapján írta meg e két művet, és pedig azzal a szándékkal hagyta ki az inkább Biondot tolmácsoló *Epitomé*-ből a jelenkorral foglalkozó decast, hogy azt személyes tapasztalatai és álláspontja szerint írja meg a közvetlenül az *Epitomét* követő vagy esetleg azzal párhuzamosan készült *Commentari*iban. Vö. még egy kronológiai táblázat műveiről: Joel Stanislaus NELSON, *Aeneas Silvii De liberorum educatione*, Washington, 1940, 21.

²³ Vö. ÁLDÁSY Antal, *A XV. század nyugati elbeszélő forrásai = A magyar történettudomány kézikönyve*, I. 7/c, Bp., 1928, 25. Ugyan a kortárs Biondo kapcsán, de minden további nélkül Piccolominire is érthetően, így vélekedik Muhlack is, aki szerint Biondo azért vállalkozott arra, hogy egyedül jegyezze le a jelenkor történéseit, mert arra vonatkozólag semmi megfelelő forrást sem talált: „weil es im Mittelalter und vorerst in der Neuzeit... keine geeigneten »scriptores« gegeben hat und er selbst sich... zu dieser Aufgabe ermutigt fühlte”, MUHLACK, *i. m.*, 167.

Commentariibus, hiszen miután a korona 1440-ben kalandos körülmények között III. Frigyes kezébe került, egészen 1463-ig nála is maradt. Ehhez szorosan kapcsolódik a magyar trónöröklés kérdése is, minthogy Albert halálától Ulászló elestéig, illetve a kis-korú László 1445-ös királyi elismeréséig e probléma határozta meg leginkább a Magyar Királyság és Ausztria kapcsolatát. Eziránt pedig maga Piccolomini is nemcsak élénken érdeklődött, hanem abban komoly részt is vállalt. Nem véletlen tehát az sem, hogy az idevágó 1453-as levelet épp a lengyel politikai élet vezéralakjának, Olesnicki bíborosnak küldte, s az sem, hogy a trónöröklés szokását valójában Bécs érdekeinek megfelelően magyarázta, szemben Ulászló jogával.²⁴ A negyedik kitétel, azaz a hagyományos magyar–német ellenérzést is e személyes politikai tapasztalatok magyarázzák, hiszen az idetartozó esetek döntő többsége, ráadásul a részletesebben bemutatottak, saját korából valók. Azaz mint meghatározó tényezőt továbbra is lényegesebbnek tartom e pontnál saját tapasztalatait, mint a forrásokban föllelhető történeti példákat.

Ami a rejtélyesnek is nevezhető székely- valamint Szepesség-ügyet illeti: semmiképpen sem állítható, hogy Piccolomininek olyan szoros és személyes kapcsolata lett volna e kérdésekkel, mint az előbbiekkal, sőt még az sem, hogy bármiféle kontaktusba került volna velük. Azaz a magyarázat ez esetben kissé eltérő, mégis ugyanarra mutat, amennyiben föltételezhető, hogy itt is csak személyes ismereteire támaszkodott, még ha nem is saját szemével látta e két vidéket, hanem hallomásból tudhatott róluk. Megkülönböztetett politikai szerepet ugyanis mindkettő viselt: a székelységnél leginkább Erdély különleges státuszát kell említeni, hiszen Piccolomini egyrészt nagy hatású munkájában, az *Europában* külön fejezetet szánt „Transsylvania”-nak, bemutatva három, így például német („Teutones”, „Siebenburgenses”) nemzetét is,²⁵ másrészt pedig a magyar politikában többször találkoznia kellett Erdélyre, illetve a székelysége szabott különleges, mert sem a német birodalomban, sem Itáliában nem ismert tisztségekkel: így az „erdélyi vajda”-méltósággal (ekkorajtájt a valóban jelentős Újlaky Miklóssal)²⁶ vagy a László halálát követő fölfordulás vezető személyiségének, Szilágyi Mihálynak mint a székelyek ispánjának címével.²⁷ De hasonlóképpen gondolhatunk arra a Hunyadival, azaz Bécs egyik elsőszámú ellenfelével szembeni erdélyi megmozdulásra, amelyről Piccolomini több

²⁴ „...sí patri succedit filius, non video, quid iuris in Wladislaum popularis electio transfuderit”, FRA 68, ep. 177, p. 344. Lásd Olesnicki szintén figyelemre méltó vitaindító levelét: *uo.*, ep. 137; valamint az érsek vezető szerepéhez a perszonalunió, illetve a török háború kérdésében lásd HOPP Lajos, *Az „antemurale” és a „conformitas” eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (Humanizmus és Reformáció, 19), 16–17. Hogy mennyire meghatározó és jól ismert volt Piccolomini számára a magyar trónutódlás ügye, az is mutatja, hogy egész hivatali idejét végigkísérte e kérdés. Hiszen már 1445-ben is írt e kérdésben, éppúgy egy lengyelnek, Sophia királynő kancellárjának egy terjedelmes és igen indulatos hangvételű levelet, FRA 61, ep. 175.

²⁵ Vö. Erdély külön kezelésére: „diversi nuntii... scripserunt ex partibus Transsilvanis alii et rursus ex Hungaria barones”, *uo.*, ep. 167, p. 488; valamint természeti szépségére: „in corone speciem montibus cincta”, FRA 68, ep. 109, p. 191.

²⁶ Példaképp: „Nicolaum vaivodam”, FRA 61, 507; „wayvode Transsilvani atque Walachi”, *uo.*, 523; „vaivoda Transsilvanus”, FRA 67, 25.

²⁷ „...nunc clarus Michael Rilagi (sic)”, *Europa*, cap. 2 = *Opera Helmstadt*, 228. Vö. a kortárs ausztriai történétíró, Thomas Ebendorfer megjegyzése: „Michael Zaladi Siculorum et Septemcastrensium gubernator”, EBENDORFER, *Chronica Austriae*, München, 1980 (Monumenta Germaniae Historica: nova series, 13), 497.

levelében beszámolt.²⁸ Ami pedig a Szepességet illeti, e terület ebben az időben két okból kapott különös figyelmet: egyrészt a magyar belpolitikában komoly szerephez jutó Giskra után hosszú ideig szintén itt tartotta központját jelentős számú csapattal egy cseh bandita, Axamit, állandó gondot okozva a magyaroknak s állandó témát szolgáltatva Piccolomininek; másrészt pedig a szepességi elzálogosításra lehet gondolni, ami éppen akkortájt jelentett aktuális kérdést a lengyel–magyar kapcsolatban.²⁹

Végül amiért kivételesnek kell tartani, ahogyan Magyarország határait megrajzolta, azt újfent politikai tevékenysége világítja meg. Még ha ugyanis valamely történetíró elődjét követve adott is volna ilyen képet az ország határvonaláról,³⁰ jelentős mértékben saját korának fogalmaival és nézőpontja szerint dolgozott. Példaként említeni lehet az *Europában* tett, érezhetően ausztriai nézőpontból kiinduló leírást, főképp az egyébként nem, csupán a bécsi politika szempontjából fontos Lajta feltüntetését; vagy hasonlóképpen Konstantinápoly esetét, ami még szerepel az 1445-ből származó leírásban, de az ennek egyértelműen megfelelő, a *Commentariibus* olvasható, azaz 1463/64-re datálható meghatározásból egyedül az hiányzik, megfelelve az akkori európai történelmi valóságnak.

S hogy miért szükséges ilyen hosszasan bizonygatni azt a hatást, amelyet Piccolomini udvari tevékenysége a magyarságról szerzett ismereteire gyakorolt? Meggyőződésem, hogy politikai szerepvállalása és tapasztalatai döntő erővel nyomták rá bélyegüket az országról kialakított véleményére: míg ugyanis magyarságképeinek a történetírói örökségből származó elemei a régmúltat elevenítették föl, addig politikai eredetű részleteinek amiatt, hogy a korabeli jelenre utaltak, komoly aktualitásuk kellett hogy legyen. Mellőzve e politikai vonal részletes föltárását, amelynek hivatalos, illetve személyes vonatkozásai önmagukban kitennének egy tanulmányt, a továbbiakban azt igyekszem bemutatni, hogy Piccolomini magyarságképeinek politikai tartalma miként változott pályafutása során. Két dolgot azonban már most érdemes előrebecsíteni. Egyrészt egyoldalúnak, egyoldalúan pozitívnek tartom azt a képet, amelyet a magyar történettudomány Piccolomini és Magyarország kapcsolatáról fest.³¹ Ennek okát abban látom, hogy a kérdést lényegében csak a törökügy tükrében vizsgálták. Másrészt azonban annyiban teljes mértékben egyetértek az eddigi kutatások megállapításaival, hogy az országnak a török veszedelem elhárításában játszott kulcsszerepe sokkal nagyobb mértékben határozta meg Piccolomini magyarságképeinek összhatását.

²⁸ FRA 68, ep. 135, p. 243; ill. ep. 147, p. 272.

²⁹ Pl. FRA 68, 178, 187, 192 skk., 206; ill. vö. HOPP, *i. m.*, 17.

³⁰ A legközelebbi még Freisingi lenne, aki a magyar állam korabeli határát rajzolva hasonlóképp a korabeli politikai helyzetből indult ki, de más határfogalmakkal dolgozott, olyannyira, hogy nem lehet föltételezni, hogy Piccolomini őt követné: „Attingitur ab oriente, ubi Sowa famosus fluvius Danubio recipitur, Bulgaria, ab occidente Maravia er Orientali Teutonicorum marchia, ad austrum Croatia, Dalmatia, Hystria vel Carinthia, ad septentrionem Boemia, Polunia, Rutenia, inter austrum et orientem Rama, inter aquilonem et item orientem Pecinatorum et Falonum... campania”, Otto von FREISING, *Gesta Friderici I. Imperatoris*, I, 32, Hannover, Hahn, 1984 (Monumenta Germaniae Historica, 46), 49.

³¹ Lásd IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 146–147.

A magyarokról alkotott személyes véleménye udvari évei alatt

Egész ausztriai tartózkodását végigkísérte a szülőföld, Itália utáni honvágy s ezzel együtt egy száműzött-érzés, hogy itt, Ovidius nyomán „in Thomitana terra” kell élnie. Sőt ahogy ezt még tovább fokozza: nemcsak hogy Németországba jött, hanem ráadásul annak azon részére, amely Magyarországgal határos.³² De nemcsak az ország fekvése riasztotta, hanem olyan, humanista szemszögből nem éppen magasztos tulajdonságai is, mint például lakóinak dőzsölésre való hajlama vagy a tudománnyal szemben a lakomának osztott, megkülönböztetett dicsőség.³³ Ehhez jön még az a súlyos kritika is, amellyel egy helyen a magyar történetírást tudatlannak, sőt balgának minősítette, amiben semmi nyoma sincs sem a történelem tanító erejének, sem a kellő ékes stílusnak.³⁴ Még ha hivatalos munkája során talált is olyan művelt, általa nagyra tartott magyarokra, mint Széchy Dénes vagy Vitéz János, akikkel komoly kapcsolatot, sőt barátságot alakított ki, belül minden ízében tiltakozott Európa e vidéke ellen. Ezt a fajta ellenérzését csak növelhette olvasmányainak kegyetlen „szittyá” magyar képe, illetve a magyar politikai élet megtapasztalt nyakassága, aminek Piccolomini megítélése szerint a kiskorú László utódlási joga körül fönnálló viszálynál már régóta komolyabb teendője is akadt volna: éspedig a határozott föllépés a török fenyegetéssel szemben.

Már itt föltűnik Piccolomini elköteleződése e veszedelem elhárítása iránt, de ezen évek ütközetei csak fokozni látszanak ellenérzését a magyarokkal szemben, ami leveleiben minduntalan elő-előkerül. Jellemző, ahogyan a Várnáig vezető sikeres magyar küzdelmeket értékeli, mindannyiszor ugyanis a magyarok elbizakodottságát látja ezekben. Például 1444 januárjában még csodának nevezi Hunyadi téli hadjáratát, nyárra azonban már másként értékeli a sikert.³⁵ De ugyanebből az elbizakodottságból magyarázza a várnai katasztrófát is. Sőt a sikerek igazi hőségének tartott Cesarini bíboros elestéért is a magyarokat teszi felelőssé, mert tudomása szerint a csata után menekülés közben ők ölték meg.³⁶ Ráadásul mivel Ulászló haláláról nem érkeztek biztos hírek s az egész or-

³² „...post abii, at quo abii? in Alamaniam. at quam Alamaniam? nempe illum, ubi conjungitur Hungarie” – írta 1445 kora őszén, FRA 61, ep. 185, p. 542 sk.; erre vonatkozóan lásd még FRA 61, 287, 324; ill. GROSSMANN, *i. m.*, 189.

³³ „...quis enim vel Australis est vel Hungarus vel Bohemus, qui de frugalitate mensarum libenter audiat disputantem? Quid est, quod his in regionibus majoribus efferatur preconiis, quam cibarium luxuries, et laute gloria mense? Quid est, quod familia magis probet magisque predicet, quam divitis cene numerosa fercula?” FRA 67, ep. 40, p. 111.

³⁴ „...sunt [sc. vel Bohemorum vel Hungarorum historiae] enim ab indoctis scripte, multas ineptias continent, multa mendacia, nullas sententias, nullos ornatus”, FRA 67, ep. 40, p. 144. Vö. a bécsi tudósok retorikai, ill. dialektikai fölkészültségének (le)értékelése: *uo.*, 151.

³⁵ FRA 61, ep. 117, p. 281; ill. „Hungari, qui prius superbissimi erant” (ti. a hadjárat sikere miatt), *uo.*, ep. 150, p. 342.

³⁶ „...elati prioris victoriae successibus Hungari... pacem (ti. amit Frigyessel kötöttek) ruperunt” ill. „impiis Hungarorum manibus non ex voluntate nobilitatis sed ex furore plebis occisus est”, *uo.*, ep. 192, p. 566, 567. Másutt még tovább szövi a szálát: „istum sacrilegus Hungarorum ensis... scelerata manus lixarum... tanquam regni proditorem necavit”, *uo.*, ep. 174, p. 506. Jellemző ugyanakkor, hogy egy, Ulászló elestére írt lengyel

szágot mindenféle mendemonda járta be, Piccolomini immár súlyos ítélettel általános-ságban véve magát az országot csak úgy nevezi, mint a hazugságok szülője, „mendaciorum mater”.³⁷ Ehhez kapcsolódik vélekedése a magyarok adott szaváról, amelyet mintegy a köztudatban az ókori „fides Punica”-nak megfelelőt már nem is tartott szükségesnek magyarázni.³⁸ Föltűnő azonban, hogy ilyen epés megjegyzéseket csak politikailag erősen befolyásolt helyzetben tett: ez utóbbit épp a *Historia Austrialis*ban, a *Commentariis*ban például ilyennek nyomát sem találni, legföljebb csak a magyarok meggondolatlan természetéről ír,³⁹ az előbbieket pedig mind olyan pillanatban fogalmazta, amikor az ország ügyei akár a trón-, akár a törökkérdésben a magyarok miatt nem Bécs érdekeinek megfelelően alakultak. Itt pedig nem szabad lekicsinyelni azt a korabeli valóságot, amire neves kutatók is föl hívják a figyelmet, ti. hogy a különféle hivatalos tisztet betöltő humanisták, anyagi helyzetükben korántsem függetlenül az udvarnak, az uralkodói érdekek álltak szolgálatában.⁴⁰ Ennek megfelelően nem rosszindulatú megállapítás azt kijelenteni, hogy Piccolomini a császári érdekeket ugyan a törökkérdés kapcsán egyházi szempontok szerint tompítva, de udvari évei alatt mindvégig következetesen képviselte. Hogy ez a fajta „politikailag determinált” véleményalkotás mennyire jellemezte Piccolomini ezekben az években, mutatják azok az éles hangú, néhol már szitkozódó kirohanások is, amikkel a lengyeleket teljes mértékben felelőssé tette Várnáért, így a magyarokat most részben föl is mentve.⁴¹ Mindent összevetve tehát megítélésem szerint első benyomásai a magyarokról sem politikai, sem kulturális tekintetben, de még az ország fekvésére nézve sem nevezhetők a legkevésbé sem pozitívaknak, sőt nem nélkülözik az előítéle-

sírvers Cesarinit teszi felelőssé a király haláláért és a katasztróféért, hiszen a legátus volt az, aki a béke fölruhására bízott, lásd HOPP, *i. m.*, 19–20.

³⁷ FRA 61, ep. 170, p. 495.

³⁸ „...episcopus Lauriensis Augustinus..., qui pro magnis beneficiis a caesare susceptis... Hungarica fide gratias ei veniebat acturus”, *Historia Austrialis = Opera Helmstadt*, 173.

³⁹ „...audacius quam consultius – ut est mos gentis – commisso proelio”, s már Cesarini haláláért sem teszi felelőssé a magyarokat, *Comm.*, 582.

⁴⁰ Hogy ez nem csak egy szubjektív s így jogosan kritizálható vélemény, lásd az utóbbi évtized legelismertebb reneszánszkutatóinak idevágó véleményét: „In den meisten Fällen waren diese Werke der Humanisten mit ihrer beruflichen Tätigkeit insofern verbunden, als man von dem Kanzler oder Sekretär eines Fürsten oder einer Stadt erwartete, daß er ihnen auch als Historiker diene.” KRISTELLER, *Humanismus...*, II, 19. Másrészt még pregnansabban Buck: „Zweifellos ergab sich aus dem Fürstendienst eine ökonomische Abhängigkeit, die den Humanisten oft dazu zwang oder ihn verleitete, die Rolle des Enkomiasten seines Dienstherrn oder Mäzens zu spielen bzw. deren Politik zu propagieren”, August BUCK, *Der italienische Humanismus = A. B., Studia humanitatis, i. m.*, 59. Vö. WIDMER, *i. m.*, 66; BÜRCK, *i. m.*, 103, 144; MUHLACK, *i. m.*, 203; COCHRANE, *i. m.*, 46 skk.; Brigitte HALLER, *Kaiser Friedrich III. im Urteil der Zeitgenossen*, Wien, Geyer, 1965 (Wiener Dissertation aus dem Gebiete der Geschichte), 18; valamint ennek megnyilvánulására államfilozófiai értekezéseiben: KALLEN, *i. m.*, 16–17, 24 skk.; ESCH, *i. m.*, 115 skk. Piccolomini ilyenfajta kiszolgáltatottságára eredeti szöveg helyekkel: LHOTSKY, *i. m.*, 15; GROSSMANN, *i. m.*, 189.

⁴¹ E témában született levelei: FRA 61, ep. 168, 170, 175, 179, 189. Ezek az írásai olyannyira tele vannak a lengyelek hibáztatásával, hogy az már a magyarokat is jobb színben látatja. Ugyanakkor később már egészen más véleményt fogalmazott meg a lengyelekről: „constat inter omnes... generosus Polonos et fortes homines esse”, holott semmi jelentős esemény nem magyarázza ezt a 180 fokos fordulatot, csupán föltehetőleg az, hogy a szóba jövő levelet (FRA 68, ep. 177, p. 345) a nagytekintélyű Olesnicki érseknek írta.

tességet sem.⁴² Ezért különösen fontos magyarságképében az a gyökeres változás, amit a török veszedelem váltott ki a szolgálatának első évtizede alatt a magyarokkal szemben erős ellenérzéseket tápláló Piccolominiól.⁴³

Mindezek előtt azonban, a nagyobb kontraszt kedvéért László király példáján érdemes érzékeltetni, milyen nagy mértékben tudta e kérdés befolyásolni Piccolomini véleményét. Lászlóhoz annak egészen kis korától kezdve személyes, mondhatni nevelőatyai kötelékek fűzték, *De liberorum educatione* címmel ismert neveléseméleti traktátusát egyenesen neki írta. Leveleiből pedig az is látható, politikai törekvéseinek másik sarkalatos pontja éppen László trónjogának elismertetése. Mégis attól kezdve, hogy Konstantinápoly elestével, ami nagyjából egybeesett László önálló országlásával, a török közvetlenül Európa kapuit kezdte döngöztetni, más szemmel kezdett nézni a határozott cselekvésre nemigen képes gyermekkirályra. Bár érzelmi kötődése mindvégig megmaradt László iránt,⁴⁴ de mint királyt, aki semmit sem tesz a török ellen s csak édeget csehei között, kritikával illette, először még csak finoman, aztán már súlyos célzásokkal.⁴⁵ Hogy mindennek idővel már görcsös hatalomféltést is látott Piccolomini, nem jelent mást, mint hogy a törökkérdésben tanúsított magatartása nyomán immár személyében is másként ítélte meg Lászlót.⁴⁶

*Magyarországnak a törökkérdésben játszott szerepe s annak hatása
Piccolomini magyarságképére*

A Kárpát-medence, így Magyarország már csak földrajzi fekvése miatt is Európa keleti és déli kapujaként szolgált, s így egész Európa, de különösen Itália és Németország

⁴² Ez az elítélteesség különösen meghökkentő a pár hónappal a várni vereséget követően Széchy érsekhez írt bemutatkozó levelében, ahol a jelenkor magyar dicstelenségével egy itáliainak s humanistának nem éppen szépeplékű kalandozások dicsőségét, a jelenlegi magatartással pedig valamiféle hajdani nagyszerűt állít szembe, közben pedig a magyaroknak mind külsejét, mind lelki-szellemi tulajdonságait valóban az egekig dicséri. FRA 61, ep. 189, p. 550–551.

⁴³ Hogy ez az átértékelés nem egyedi jelenség, hanem egész Európára jellemző, főként majd a következő században, lásd VARGA J. János, *Europa und „Die Vormauer des Christentums“ = Europa und die Türken in der Renaissance*, Hrsg. Bodo GUTHMÜLLER, Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen, Niemeyer, 2000, 60.

⁴⁴ Vö. a *Historia Bohemica* utolsó fejezeteit: először László színpadias körülmények közepette vigasztalja Szilágyi Erzsébetet, dicsérve a halott Hunyadi nagy érdemeit; majd Piccolomini rossz tanácsadóknak rója föl a Hunyadi-fiúk elítélését, végül pedig Lászlót szép nekrológgal búcsúztatja el: cap. 67–71 = *Opera Helmstadt*, 120–127.

⁴⁵ „...rex tantum cupit, quantum sapit”, FRA 68, ep. 126, p. 231; „rex eorum [sc. Hungarorum] puer est tantisque rebus impar neque consilii neque auxilii in se copiam habet”, *uo.*, ep. 147, p. 271; jóllehet maga Piccolomini is tudta, nem annyira László okolandó mindezért, hanem tanácsadói: „sed nihil impingendum est nobilissimo adolescenti, qui quamvis in omne bonum pronus et ardens, pro sua etate magis regitur quam regit... accusarem hic vehementer prelatorum et baronum Hungarie sive pervicaciam sive somnolentiam”, *uo.*, ep. 291, p. 495; ill. „Ve terre, cuius rex puer est”, Anton WEISS, *Aeneas Silvius Piccolomini als Papst Pius II.: Sein Leben und Einfluss auf die literarische Cultur Deutschlands*, Graz, 1897, ep. 53, p. 164.

⁴⁶ „...non tam profligatu (ti. Nándorfehérvárnál) letus, quam Huniatis obitu, qui se potentior in Hungaria fuisset.” *Comm.*, 584.

számára a barbárok, illetve a nomád ázsiai népek rendszeres betöréseivel szemben védelmet jelentett. Ahogy az 1459-es mantovai kongresszuson maga Piccolomini is, már mint pápa fölhívta erre Európa figyelmét: „si cedat Hungaria Turcis, et in Germaniam et in Italiam patere illis apertam ianuam... ponenda ante oculos exempla veterum: ... barbarorum innumerabiles fere irruptiones per Pannoniam, que nunc appellatur Hungaria, sepenumero in Italiam et Germaniam factas, quae deinde ad Gallias atque Hispanias penetrarunt; cavendum, ne hac tempestate idem fiat, quando certissimum sit Turchos ad Occidentis imperium aspirare”.⁴⁷

Ezt már Piccolomini toldotta meg a magyarok harci erényeinek magasztalásával, bár ezt, mint fentebb láttuk, először még csak Magyarországra célzatosan küldött levelekben tette, így például a Széchyhez címzett bemutatkozó levélben.⁴⁸

Magyarország e kiemelkedő helyzete hozta meg számára az európai elismerést, a „kereszténység védőbástyája” kitüntető jelzót, amely pontosan Piccolomini korában, a 15. század közepe táján teljesedett ki, s nem utolsósorban az ő tevékenysége nyomán. Bár e titulus fejlődését és megjelenési formáit már többen vizsgálták (így a 30-as években Győry János, Terbe Lajos és Benda Kálmán, az utóbbi évtizedben pedig Hopp Lajos, Imre Mihály és Varga János), s bár mindannyian külön jelentőséget tulajdonítottak ebben Piccolomininek,⁴⁹ tudtommal eddig még nem készült el Piccolomini e szerepének részletes és életművébe illesztett bemutatása. Éppen ezért érdemes sorra venni annak a fejlődésnek az állomásait, amely során Piccolomini magyarságképének szerves részévé vált Magyarországnak mint a kereszténység védőfalának föltüntetése.

Magyarország, a „kereszténység védőfala”

Az eddigi kutatások eredményeképpen az az egybehangzó vélemény alakult ki, hogy e jelkép gyökereit a még a 13. században fölbukkanó „athleta Christi”-címben kell keresni. Ezt először IV. Béla érdemelte ki Rómától, majd aztán jelenléte Károly Róberten és Nagy Lajoson át Zsigmondig végig nyomon követhető.⁵⁰ A fejlődés következő lépéseként e cím egyre inkább a pajzs, a védőfal képzetére változott,⁵¹ először még továbbra is

⁴⁷ Uo., 151–152. Vö. *Oratio de Constantinopolitana clade et bello contra Turchos = Opera omnia*, 682.

⁴⁸ „dicam... invenisseque Hungaros multis victoriis claros nomen ad astra tulisse atque idcirco sicut nature iubet eorum me virtutibus affici”, FRA 61, ep. 189, p. 548. Lásd a 42. lábjegyzetet.

⁴⁹ IMRE például e jelző „egyik legnagyobb hatású megfogalmazója- és elterjesztője”-ként titulálja Piccolomini, *i. m.*, 146.

⁵⁰ Így pl. August THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, I, Róma, 1860, 343; ill. II, 25, 186 (a továbbiakban: THEINER). Vö. VARGA, *i. m.*, 57.

⁵¹ Hogy itt mennyiben lehet a reneszánsz hatására gondolni, konkrétan a reneszánsz immanenciára való törekvésére, szemben a középkor egyház uralta gondolkodását jellemző transzcendenciával, vö. MUHLACK, *i. m.*, 52–63; James HANKINS, *Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II = Byzantium and the Italians, 13–15. Century*, Washington, Harvard University Press, 1995 (Dumbarton Oaks Papers, 49), 121–124.

az uralkodóra értve,⁵² aztán azonban az első dokumentált adat szerint éppen I. Ulászló 1440-es koronázólevele e jelzõt már az egész országra használta, jóllehet e történelmi pillanatban még Lengyelországgal együtt: „Hungaria et Polonia sunt *murus et clipeus fidelium* pro honore nominis divini et defensione fidei catholice”.⁵³

Ettõl kezdve e titulus rövid idõ, két évtized alatt olyannyira ismertté és elismertté vált, hogy mind Rómában, mind Budán, de még Bécsben is Mátyás korára már szinte közhelyszámba ment Magyarországot a kereszténység védfalának tekinteni.⁵⁴

Piccolomini jelentõsége e cím elismertetésében: bécsi tevékenysége

A Piccolomini kapcsán elõkerülõ források tükrében a kúria mellett épp a bécsi kancellária az a hely, amelynek okleveleiben az 1440-es években többször megjelenik e titulus, s immár kizárólag Magyarországra értve. Bécs szerepe azért is elsõrangú, mert idõben pár évvel megelőzte azokat a pápai leveleket, amelyekben elsõként találkozni e jelzõ ilyen értelemben vett használatával. Az elsõ idetartozó oklevél 1443-ból származik, amelyet az egyébként jelentõs magyar érdekeltségekkel rendelkező Schlick kancellár intézett a kor meghatározó magyar fõuraihoz, dicsérve a török elleni készülõdésüket és biztosítva õket Ausztria, illetve a saját személyes támogatásáról: „regnum illud *Christianitatis clipeus et murus* adversus fidei hostes existat”.⁵⁵ Tehát ahogy Ulászló hitlevelében, úgy e bécsi kancelláriai okmányban is a török elleni védõháborúval kapcsolódott össze a cím. Ugyanebbõl a szándékból ered a következõ, rá két hónapra született említés, csakhogy egy színtel magasabbról, hiszen már maga az uralkodó, III. Frigyes küldte a szóban forgó levelet Ulászlónak: „regnum illud Ungharie, quod *murus quidam fidei Catholice et Christianitatis est clipeus*”.⁵⁶

Jóllehet számtalan egyéb lehetőség is rendelkezésre állt volna,⁵⁷ a kifejezés mindkét levélben megegyezni látszik, ami egyazon tollra utalhat. S jó okunk van föltételezni, hogy mint írrok Piccolomini fogalmazta mindkettõt, még ha más, valószínűleg Schlick

⁵² Például Zsigmondra: „regiam serenitatem potissime tanquam scutum atque murus inexpugnabilis...”, THEINER II, 187.

⁵³ Idézi: TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza*, EPhK, 1936, 301. Benda véleménye szerint egyáltalán nem zavaró az, hogy ebben az elsõ említésben Lengyelország is szerepel, mert egyrészt a perszonálunió egy kalap alá vette a két országot; másrészt mert sem Ulászló lengyel királyként, sem maguk a lengyelek nem titulálták magukat ily módon; harmadrészt pedig azért nem zavaró, mert Benda véleménye szerint ez a sor kifejezetten magyar hatásra kerülhetett a hitlevélbe: BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVI. században*, Bp., Bethlen, 1937, 25–26.

⁵⁴ Egy 16. századi megjegyzés Cuspinianustól finoman érzékelteti e titulus közismertségét a korabeli Európában: „Hungari, quorum regnum antemurale, et Christianitatis clypeus vulgo appellatur (sic)”, idézi IMRE, *i. m.*, 144.

⁵⁵ FRA 62, ep. 6, p. 10.

⁵⁶ *Uo.*, ep. 27, p. 51.

⁵⁷ Lásd TERBE listáját, amelyben összegyűjtötte a század különféle kifejezőmódjait: *i. m.*, 300–301.

is mondta tollba.⁵⁸ Piccolomini ugyanis pár év alatt a kancellár bizalmasa, titkára és elsőszámú helyettese lett, mindemellett pedig ezeket az iratokat levelezésének elsőszámú gyűjteményében Rudolf Wolkan is neki tulajdonította. Így Piccolomini, ha csak közvetetten is, de már e kezdeti fázisban is szerepet játszott. S hogy ez a föltevés még inkább megállja a helyét, bizonyítja az is, hogy a későbbiekben, ahogy a kancelláriai ranglétrán előbbre jutott s a magyar politikai életbe aktívan, véleményt formálva bekapcsolódott, saját maga is elsajátította e jelzőt, azaz közvetlen szerepet vállalt annak ismertté válásában. Itt újra csak az 1445-ös, Széchy érsekhez írt levelét kell idézni, ahol Piccolomini éppen azért tartotta szükségesnek a magyar–osztrák megegyezést, „...ut Christiana religio in tuto collocetur, quod sane fieri non potest, nisi et *murus eius*, qui est Hungaria, sit incolumis”.⁵⁹

E levél kapcsán érdemes megemlíteni a cím egy apró kiegészítését, a „gazdagság-”, a „fertilitas”-toposzt. Az újabb szakirodalom hívja föl a figyelmet arra, hogy a klasszikus retorika egyik eszközével, a „comparatio”-val élve Piccolomini a török verte magyar valóságot többször a hajdani dicsőséggel állítja szembe.⁶⁰ Ez az eszköz két célt szolgál Piccolomini kezében: egyrészt a Széchyhez címzett levelében a magyarok büszkeségét akarta fölkelteni a török veszedelemmel szemben; másrészt pedig V. Miklós pápához a Konstantinápoly elestét követő napokban intézett írásában a pápán keresztül az európai politika vezetőinek figyelmét kívánta fölhívni a magyarok megsegítésére a törökkel szemben. Külön kiemelendő az is, hogy e két szóba került levél éppen a két legjelentősebb irat Piccolomini magyarságképének föltárásában, hiszen ahhoz bőségesen szolgáltat adatokat. A teljességhez azonban az is hozzátartozik, hogy Piccolomini másutt nem használja e toposzt ebben az összefüggésben, tehát messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le; sőt a második levélben a Magyarországra, illetve a törökkérdésre értelmezett „gazdagság”-kép minden kétséget kizárólag csakis a Szepességre vonatkozik, éspedig a hosszú évek óta ott hatalmaskodó csehek, Giskra és főleg a bandita, Axamit kapcsán.⁶¹

Arra pedig, hogy Piccolomini valóban nem egysíkúan, hanem többfajta retorikai eszközökkel használva hangoztatta a magyarság ezen szerepét, jó példa emellett a rigómezei ütközetről írt színes beszámolója, ahol a katonáit buzdító Hunyadi szájába gyanúsán nagy ívű gondolatokat adva utalt minderre.⁶²

⁵⁸ Vö. Hans GENZSCH, *Untersuchungen zur Geschichte der Reichskanzlei und ihrer Schriftformen in der Zeit Albrechts II. und Friedrichs III.*, Marburg, 1930.

⁵⁹ FRA 61, ep. 189, p. 548.

⁶⁰ IMRE, *i. m.*, 148–149.

⁶¹ A fölháznált szöveghely: FRA 68, ep. 109, p. 191 skk.

⁶² „...hodie, commilitones... aut violenta Turcorum dominatione liberabimus Europam aut pro Christo cadentes martyrio coronabimur”, FRA 67, ep. 23, p. 75.

A jelző propagálása Rómában

Mindez Magyarország kivételes feladatának általános európai elismertetésére még kevés lett volna, hiszen e levelek Bécs és Buda között közlekedtek, s nem Európában. Abban tehát, hogy e kitüntető titulust aztán Európa is meg- és elismerhette, szintén komoly szerepe volt Piccolomininek. Következő, 1446-ból származó levele ugyanis, amelyben újra írt minderről, már egyenesen Itáliába és éppen a magyarokat jól ismerő s ügyeik iránt folyton érdeklődő jó barátához, Campisióhoz szólt: „*murus sit illa regio Christiane religionis et nostre fidei solidus paries*”.⁶³

Ugyanakkor ez a levél fényt derít a cím másik kulcsfontosságú propagálójára, Rómára, illetve arra, miképp kerülhetett az be a kúria okleveleinek szóhasználatába. Minden kétséget kizárólag Piccolomini e levele egy évvel megelőzi az első, 1447-es pápai említést, amely Piccolomini köztudottan egyik régi barátja, a frissen választott V. Miklós nevéhez fűződik. Ez még ugyan önmagában kevés lenne arra, hogy Piccolomini és Róma közt e tekintetben kapcsolatot lehessen föltételezni, az viszont már mindenképpen erre látszik utalni, hogy e levelében közvetlenül Magyarország e „hősi” szerepének megemlézése előtt *expressis verbis* kéri is a magas egyházi körökben forgó Campisiót ennek az ügynek a pártfogására és képviselésére.⁶⁴ Mindez azt jelenti tehát, hogy Piccolomininek föltett szándéka volt a magyar–török ügynek utat nyitni Róma felé, amivel eszerint már ekkor összekapcsolta, hogy Magyarországot e kitüntető címmel említse. S még ha ennek megvalósulása nem is követhető nyomon, még egy érveléssel jól erősíthető: ez a láncszem pedig a levélben megnevezett célszemély, Giovanni de Tagliacozzo, Tarentum püspöke lehet. Meglehető talán, mert első látásra érthetetlen, miért egy dél-itáliai bíborost választott e céljához, s miért nem olyan befolyásos jó ismerősét, mint Carvajal, vagy miért nem egyenesen a pápát, V. Miklóst. De épp e választás bizonyítja szándékának komolyságát, és pedig legalább két józan okból: egyrészt Campisio Tagliacozzo szolgálatában állt, akin keresztül biztosabbnak tűnhetett föl az ügy képviselése, mintha egyenesen a kúriához címezte volna levelét; másrészt pedig Tagliacozzo magas tisztelet – „*summum penitentiarius officium*” – töltve be a kardinálisok között különös tekintéllyel bírhatott. Egy évnek sem kellett eltelnie, hogy napvilágot lásson V. Miklós levelében e motívum, első alkalommal Rómában, hogy aztán III. Callixtus alatt általánossá váljon.

Továbbá amikor Piccolomininek alkalma nyílt arra, hogy Rómában 1455 augusztusában a frissen választott III. Callixtus előtt Frigyes hűségnyilatkozatát tolmácsolva személyesen is fölemelje szavát a török háború ügyében, akkor sem mulasztotta el fölhívni a figyelmet a magyarok hősiességére s Magyarország különleges fontosságára, ezúttal

⁶³ FRA 67, ep. 4, p. 24–25.

⁶⁴ „*Regnum Ungariae... tanquam fidei scutum immobile se prebuit contra infideles et pro Christianorum defensione pugnavit*”, THEINER II, 240, ahol már ugyan „pajzs”-képpel találkozni, de ez megegyezik a bécsi kancellária kettős szimbólumának másik felével, még inkább azonban az eredetivel, azaz Zsigmond pápai kitüntetésével, ahonnan valószínűleg maga a kancellária is vette e képet. III. „*tu hec [sc. res Hungaricas] reverendissimo domino nostro communi, cardinali Tarentino, communicata facito, ut per eum non solum sacri collegii aures, sed ipsius quoque sanctissimi summique sacerdotis adire presentiam queant*”. FRA 61, ep. 186.

rádásul rendkívüli pátosszal: „Ungari vero magnanimi et fideles populi annis supra LXX hunc hostem perpassi, nunc victi, nunc victores suum sanguinem tutati sunt... Murus vero Ungaria est et *antemurale* fortissimum, sive *clipeus nostrae religionis*, sub quo longe iam protecti sumus. At hic nunc clipeus nobis subtrahit: murus vero bombardis et arietibus quatitur... O ingratitude nostram quam nunc vicem defensoribus nostris reddimus Ungaris”.⁶⁵

Hogy tehát nem ok nélkül tarthatjuk e cím egyik legelső s így kulcsfontosságú európai megismertetőjének Piccolominit, aki ezt Frigyes kancelláriájában ismerve meg kiszakította korlátai közül, legalább két ok magyarázza: egyrészt első, Európának szánt figyelemfölvívása egy évvel megelőzi az első pápai említést; másrészt bizony tekinthető e cím pápai hangoztatásában is közbenjárónak.⁶⁶ Piccolomini azonban nemcsak az első lépést segítette megtenni Európa felé, hanem mint további propagátor és meghonosító éppoly jelentőset alkotott.

A cím megismertetése Európában

Ekkor vette igazából kezdetét az a szónoki műfaj, amely ugyan eredetét közvetlenül az első kereszties hadjáratokra buzdító beszédekre vezethette vissza, újkori fellendülését azonban Konstantinápoly eleste, illetve annak sokszerű hatása okozta: ez az ún. „turcica”-műfaj.⁶⁷ E szónoklatok egyik leghíresebb gyűjteménye, amelyet Nikolaus Reusner a 15 éves háború alkalmára 1595/96-ban adott ki, jól szemlélteti azt az elismerést, amit az utókor Piccolomininek nyújtott e téren, akár az itt olvasható beszédek számát, akár rangsorukat tekintjük.⁶⁸ E beszédek alapvető mondandójának, azaz Európa a

⁶⁵ Piccolomini e beszédének idevágó sorai egyszerre fejezik ki összefoglalva és érzékletesen az ő állásfoglalását a magyarok szerepét és az egész helyzetet illetően, ezért érdemes itt hosszabban is idézni: „Atque ita dum Christiani cunctantur Turcique properant, delere nituntur, qui non contenti vicisse Graeciam Ungariae nobili regno imminent. Ungari vero magnanimi et fideles populi annis supra LXX hunc hostem perpassi, nunc victi, nunc victores suum sanguinem tutati sunt, qui cum nos servant, optimates suos cum regibus et pontificibus miserunt. Nulla domus in Ungaria est digno nomine, qui duobus novissimis bellis contra Turcos habitis egregium et fortem aliquem virum non deploraverit. Legati eius et in Francofordia et in Novacivitate... testati sunt, si reliquorum Christianorum praesidia sentiunt, se iterum atque iterum belli pericula subituros... neque enim consilium eorum [sc. Turcorum] est sine spe victoriae... quocumque tandem modo ad hostes Ungaria defecit sive Italiam sive Germaniam percurrere ac praedari voluerit, in utramque terram patentem porta aditum habet. Murus vero Ungaria est et *antemurale* fortissimum, sive *clipeus nostrae religionis*, sub quo longe iam protecti sumus. At hic nunc clipeus nobis subtrahit: murus vero bombardis et arietibus quatitur et nos de remedio anima nulla remordet. O ingratitude nostram quam nunc vicem defensoribus nostris reddimus Ungaris.” *Opera omnia*, 926.

⁶⁶ Az idevágó leveleket, döntően Callixtustól, Terbe már összegyűjtötte: THEINER II, 240, 277, 289, 296, ill. későbből pl. 567, 609, 664.

⁶⁷ E kifejezés éppen Piccolominitól származik, az 1454-es frankfurti birodalmi gyűlésen elhangzott beszédéből. Vö. VOIGT, *Enea Silvio de' Piccolomini...*, III, 1863, 92–93; ill. Reinhold GLEI, Markus KÜHLER, *Pius II. Papa: Epistola ad Mahumetem*, Trier, 2001 (Bochumer Altertumswissenschaftliches Colloquium, 50), 19–28.

⁶⁸ „... der maßgebliche Türkenkriegsredner der ersten Stunde”, Dieter MERTENS, „*Europa, id est patria, domus propria, sedes nostra...*” *Zu Funktionen und Überlieferung lateinischer Türkenreden im 15. Jahr-*

török veszedelemmel szembeni megvédésének szerves részét alkotta Magyarországot a kereszténység védfalának, pajzsának mutatni. Piccolomini első ilyen beszédét ráadásul még Konstantinápoly eleste előtt, 1452-ben tartotta, és pedig Rómában a pápa előtt, amikor Frigyes kíséretében annak koronázásakor ott tartózkodott. Itt további, leveleinek fogalmazásához képest még érzékletesebb elemet emelt be szófordulataiba: „Hungari... qui dum nostrum servant sanguinem, fundunt suum, *quorum pectora nostri muri*”.⁶⁹

E szemléletes véleményének adott hangot 1454-ben az első kimondottan a törökkérdés ügyében összehívott birodalmi gyűlésen, Regensburgban is, ahol ugyan az ülés megnyitásán elmarasztalta a magyarokat, mert nem jelentek meg, de amint időközben bejelentették készségüket egy török hadjáratra, már úgy szólt a magyarokról, mint: „Hungari, qui sunt admodum potentes et annis pluribus suum effundendo sanguinem tutati sunt nostrum.”⁷⁰

A következő, még ugyanebben az évben összehívott frankfurti gyűlésen, ahol már magyar követek is jelen voltak, Piccolomini ragyogó, Cicerót imitáló buzdító beszédében példaként Magyarországot állította a német fejedelmek elé, ismét mint pajzsot és védfalat: „Ungari, qui hactenus *nostrae fidei clypeus, nostrae religionis murus* fuere”.⁷¹

Itt érhető nyomon e titulus egy újabb erőteljes, sajátos kifejezése Piccolomini szóhasználatában, ami megmagyarázza egy korábbi, ott egyértelműen nem érthető megjegyzését: „liberi Hungari non sinent alterum Europe oculus in manus infidelium devenire”.⁷² A frankfurti beszédből ugyanis kiderül, hogy Európa két szeme, illetve két keze alatt a két imperatort értette, akik közül az egyik, a bizánci császár elveszett,⁷³ a másikat viszont, a német-római császárt, s így a védelme alatt álló Európát a magyarok nem engedik elveszni. Nyilvánvaló tehát, hogy Piccolomini mint a török elleni föllépés érdekében összehívott birodalmi gyűlések császári követe az ügy képviselőjében külön kiemelve kezelte a magyarok ebben betöltött szerepét. De mindez csak az, amit a Kons-

hundert = Europa und die osmanische Expansion im ausgehenden Mittelalter, Hrsg. Franz-Reiner ERKENS, Berlin, Duncker & Humblot, 1997, 44. Részletesen Piccolomini törökbeszédeiről: Johannes HELMRATH, *Pius II. und die Türken* = GUTHMÜLLER-KÜHLMANN, *i. m.*, 82–99, 134–135. Reusner munkájának három kötete közül az első, amely a német császárok előtt elhangzott beszédeket foglalja magába, Piccolomini 1454-es frankfurti beszédével kezdődik; a másodikban, azaz az egyházi főméltóságokhoz intézett beszédek között Piccolomini jegyezhet a legtöbbet, négyet; amint a harmadikban, a világi fejedelmeknek szóló beszédek között is ő játssza a főszerepet. Mindezt megerősíti az a számszerű tény is, hogy mellette még két közeli társa szerepel kiemelten e korból a gyűjteményben: az egyik Cesarini bíboros, a másik pedig közeli barátja, tanítványa és életrajzírója, Campano.

⁶⁹ *Historia Austriacis = Opera Helmstadt*, 166. E kifejezés ugyanígy megtalálható Vitéz szóhasználatában is, például a frankfurti birodalmi gyűlésen elhangzott beszédében: VITÉZ János *Levelei és politikai beszédei*, kiad., ford. BORONKAI Iván, Bp., 1987, 353–354. Vö. *uo.*, 131–134.

⁷⁰ FRA 68, ep. 291, p. 495, 546. Vö. a megállapításra, miszerint a regensburgi az első birodalmi gyűlés, amelyet eredetileg kifejezetten a törökkérdés tárgyalására hívtak össze: VOIGT, *Die Wiederbelebung...*, *i. m.*, II, 102.

⁷¹ *Opera omnia*, 682.

⁷² WEISS, *i. m.*, ep. I, p. 106.

⁷³ „Quid quod ibi ex duobus imperatoribus Christianis alter occisus est? Nonne ex duobus Christianitatis oculis alterum erutum, ex duabus manibus alteram amputatam dicere possumus?” *Opera omnia*, 679.

tantinápoly bukása és Bécs elhagyása közti két esztendőben és elsősorban a német fejlődelmek nagyközönsége előtt tett e titulus közismertté tételéért.

Pius jelentősége a titulus elfogadtatásában

Amint fentebb láthattuk, Piccolomini szerepet játszott már abban is, hogy e címet a pápai kúria is használni kezdte. Pápává választásával egy időben aztán a magyar politikai helyzet is szerencsésen változott e tekintetben, hiszen Mátyás megkoronázásával tette kész király került az ország élére. II. Pius egész pápaságát a keresztes hadjárat megvalósításának célja vezérelte,⁷⁴ aminek egyik részét képezte s ezért éppígy végigkísérte a magyarok megnyerése ennek az ügynek. Hiszen tisztában volt az ország jelentőségével: „verendum, ne amissa Hungaria Christiana res pessundetur”.⁷⁵

Ennek egyik jele látható abban, hogy a korábban Vitéznek tett ígérétehez híven pápáként is Magyarország kivételes szerepének és e címének következetes hirdetője maradt, de immár lényegesen nagyobb tekintéllyel. Első teendője volt a török hadjáratban leginkább érdekelt uralkodót, Mátyást és III. Frigyes kibékíteni, pontosabban szólva egyrészt Frigyes nyugalomra inteni a török ellen készülődő Mátyással szemben, hiszen: „id Regnum [sc. Hungaria] totius christianitatis clipeus esse antehac consuevit... nosque illo pugnante ociosam semper securitatem egerimus”.⁷⁶ Másrészt pedig Mátyást igyekezett biztosítani arról, hogy Frigyes nem fogja közben hátba támadni, s ezért: „nolit tamen mens tua deficere, murum istum totius christianitatis deserere, quo cadente ad miserabilem ruinam dominici gregis pateat aditus”.⁷⁷

Rögtön első, a háborút szolgáló lépésénél, a mantovai kongresszuson képviselt álláspontjából is kiviláglik a szándék: olyan keresztes háborút szervezni, amelyben Európa minden nagyhatalma részt vesz, s amelynek fő letéteményesei a magyarok. Ha ugyanis segítséget kapnak, nem kétséges, hogy teljes erejükkel a török ellen fordulnak. E törekvésében állandó szerepet szánt a magyar hősiesség bemutatásának, amivel az európai uralkodók figyelmét kívánta fölhívni keresztény kötelességükre. Pius fölismerte ugyanis, hogy bár a magyarokból nem hiányzik a készség, Európa nyugati felén senki sem haj-

⁷⁴ Vö. VOIGT, *Enea Silvio de' Piccolomini...*, i. m., III, 1863, 89 skk. olyan jellemző címzésekkel, mint pl. „Piccolomini als Anwalt der Türkenkrieger” vagy „der eingeweihte Vermittler” ti. a felek közt; valamint von PASTOR, aki dicsérő szavak sokaságával ismeri el Pius érdemeit: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*, Freiburg, Herder, 1923, 15, 289; ugyanígy JEDIN: „der sich in Idee und Plan des Kreuzzuges zu voller Höhe entfaltete”, Hubert JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte*, III/2, Freiburg, 1968, 647; ill. a „Türkenrede”-hez is kapcsolódva: „Pius... was the most militant crusader of the fifteenth century: as humanist and pope he composed more crusading letters, histories and orations than any other writer of the fifteenth century”: HANKINS, i. m., 128. További adalékok a témához: HELMRATH, i. m., 79–82; Hans PRUTZ, *Pius II. Rüstungen zum Türkenkrieg und die Societas Jesu des Flandrers Gerhard des Champs 1459–1466*, München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaft, 1912, 3 skk.

⁷⁵ *Comm.*, 152.

⁷⁶ THEINER, ep. 496, p. 324.

⁷⁷ *Uo.*, ep. 504, p. 329.

landó érdemi lépéseket tenni.⁷⁸ Ennek egyik nyoma Sforza milánói fejedelemhez intézett levelének idevágó részlete, melyben arra buzdít: „ne Hungariam deseramus, *vallum Christiani populi*”.⁷⁹ Mikor pedig e célja 1463-ra már egész közel jutott a megvalósuláshoz, s bullával szólította föl Európa népeit a cselekvésre, a védfal-kép irodalmiságához mérten jóval konkrétabb, mert személyhez szóló rokon kifejezéssel illette a magyarokat, őket mintegy példaképül, magukra hagyottságukat pedig szemrehányásul állítva Európa elé: „Ungari... arma sumpserunt, qui de tuendo regno solliciti, dum suos fines observant, custodiunt nostros”.⁸⁰

Ekkorra már tetten érhető e szimbólum fejlődésének a magyar gondolkodásmódra gyakorolt hatása is, éspedig e titulus tudatos fölállalása Magyarországon s a rá való hivatkozás külföldön. A *Commentarii* beszámolója szerint ugyanis a magyar követek, akik még ebben az évben fölkeresték, hogy segítséget kérjenek, kifejezetten az ország eme jelentőségére hivatkoztak Pius előtt.⁸¹ Annak bizonyítására tehát, hogy pápasága e titulus, illetve hősi képzet európai elismertetésében mérőföldkőnek számít, aligha szükséges ennél többet fölmutatni: Pius minden, az utókor szemében fontos török elleni lépésénél expressis verbis vagy egyértelműen arra utaló más kifejezéssel Magyarország Európa védfalaként jelent meg. Ahogy utolsó alkalommal is szinte összegezve szólt e szerep lényegi vonatkozásairól Mátyáshoz címzett levelében: „Machometus... inclitum Hungarie Regnum *christianitatis inviolabile scutum* expugnare totis viribus intendat, et per illud reliquias christianorum provincias... sue secte subiicere et immortale Christi salvatoris nostri nomen de orbe christiano delere.”⁸²

Magyarország Piccolomini képviselte helye Európában

Végül a leírtakat összegzendő a legfontosabb kérdés megválaszolására, hogy miként is határozhatnánk meg a mind humanista-történetírói, mind politikai tekintetben a 15. század egyik legnagyobb tekintélyének számító Enea Silvio Piccolomini magyarsággépének fő üzenetét, tekintsük a legavatottabb személyt, saját magát mérvadónak. Eszerint

⁷⁸ „...si adiuventur [sc. Hungari], summo conatu et universis viribus suis Turchos invadent”, *Comm.*, 190.

⁷⁹ Idézi TERBE, fölsorolásának hatodik pontja alatt, *i. m.*, 300. Vö. Pius hozzáállása a magyar követek kéréséhez 1463-ból: „Pius collaudata Hungarorum constantia, qui annis supra octuaginta cum Turchis pro religione certaverint, stipendia equitum mille missurum se regi pollicetur”, *Comm.*, 557.

⁸⁰ *Bulla de profectione in Turcos = Opera omnia*, 915. Vö. „pugnabunt Ungari genus hominum in bello ferox et iam Turcos vincere didicerunt. Inclitus rex gentis Matthias iam coronam et pacem in regno consecutus ingentes poterit derivare atque in proelium ducere copias”, *uo.*, 916.

⁸¹ „...orare pontificem... reliquos Christianos hortetur, ne Christiane religionis murum expugnari sinant; murum esse Christiani nominis Hungariam affirmant, quo perfracto facile pateat in omnes Christianorum provincias Turchis iter; occurrendum, priusquam porta pateat hostibus”, *Comm.*, 557; amely jól példázza a szállóige kettős tartalmának tökéletes alkalmazását. Ennek történetére, fejlődésére lásd József JANKOVICS, *The Image of the Turks in Hungarian Renaissance Literature = GUTHMÜLLER-KÜHLMANN, i. m.*, 267–268; ill. PAJORIN Klára, *Enea Silvio Piccolomini politikai eszméi és az első magyar humanisták*, Miskolc, Egyetemi Kiadó, 2001 (Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica: Tomus VII, Fasciculus 1), 95 skk.

⁸² THEINER, ep. 563, p. 378.

pedig amint élete legfőbb céljának Európa megvédését tartotta a törökkel szemben s erre bízta hírnevének sorsát is, korábbi ellenérzései ellenére a magyarokról éppígy ebben kiérdemelt jó híréket hagyta az utókorra.

József Marton

IMAGE AND APPRECIATION OF HUNGARY
IN THE OEUVRE OF ENEA PICCOLOMINI

The study analyses knowledge and opinion held about Hungarians in Europe in the mid-15th century. Enea Silvio Piccolomini was a distinguished humanist active in Central European politics. The image he provides is one of the most colourful and most authentic ones about Hungarians of the age both from the perspective of a scholar and that of the politician. The study discusses the period and Piccolomini's oeuvre briefly. The image of Hungarians in Piccolomini's writing is approached from two different angles: to a lesser extent from the perspective of the scholar-humanist, and to a greater extent from the perspective of the politician who takes part and responds to events of the time. In investigating the former, the study concludes that Piccolomini's image of Hungarians is based mainly on his personal experience, so the substantial elements should be looked for following the political line. Since Piccolomini's most important aspiration was organising joining and concentration of European forces against the Turks, the study attempts to show in many ways how Piccolomini's feelings toward Hungarians changed. In the beginning he had reservations, but later realised the special role of Hungarians in the defence against the Turks, and represented this view in Europe. The best-known expression of this role is the acknowledgment of Hungary as the "protective wall of Christianity". Detailed analysis of this process is embedded in the article in the context of Piccolomini's oeuvre. The study concludes that this role is foremost in Piccolomini's view of the Hungarians.